

Cultural connections between Lorestan and southwestern Iran in the Neolithic period based on archaeological evidence

Mohammad Bahrami¹; Mohammad-Reza Mohammadian²

1- Department of Archaeology, Lorestan University, Khorramabad, Iran, Email: Bahrami.moh@lu.ac.ir

2- Senior Expert of Lorestan Cultural Heritage, Khorramabad, Iran.

ARTICLE INFO

Article type:

Research Article

Article History:

Received

January 27, 2024

Accepted

June 20, 2024

10.2234/z.a.r.2025.722
740

Citation: Bahrami,

M., &

Mohammadian,

M.R., (2025).

“Cultural

connections between

Lorestan and

southwestern Iran in

the Neolithic period

based on

archaeological

evidence”, Zagros

Archaeological

Research, 1(2): 48-

71. doi:

10.2234/z.a.r.2025.722

740

ABSTRACT

Lorestan province is a mountainous region in the Central Zagros of western. Three Neolithic sites have previously been excavated in this region: Abdul Hussein in the Delfan plain, Chia Sabz in the Seymareh Valley, and Kallek Asadmord west of Pol-e Dokhtar. These settlements are dated between the early ninth to the early seventh millennium BCE and are associated with the Pre-Pottery Neolithic period. The pottery of Abdul Hussein belongs to the "Bag-e No" culture in Lorestan (Lower Chalcolithic period). Recent surveys have resulted in the identification of about 20 new Neolithic sites in this region. Meanwhile, three sites had pottery that had not been identified in the region. These three sites, named Roahol, Kargonah, and Chal-Ab are located in the Khorramabad and in the west of Khorramabad Valley. The only site where these potteries can be compared is the Alikosh in Dehloran plain. In the layers of the Mohammed Jafar, as Hole says, and in recent excavation confirmed by Darabi, three pottery groups have been identified, including Jafar plain, Jafar painted, and Red Khazineh. By studying sherds of pottery in the three sites in the Khorramabad valley, we can clearly see the presence of all three pottery groups introduced in the Alikosh in these sites. These potteries uniformity may indicate their belonging to a single community on either side of a vertical migration route, or it may represent close cultural links between Neolithic peoples of Lorestan highland and Dehloran plain.

Keywords: Luristan, Neolithic, Nomadism, Roahol, Alikosh.

Introduction

Discovering a large number of goat and sheep bones from the Neolithic sites of Central Zagros and Southwest of Iran Based on some evidence, the process of domesticating goat began in the 9th millennium B.C. in this region. Some experts believe that goat and sheep were domesticated in the foothills of Zagros and Taurus (Hole 1989; 1996; Zeder 1999). Braidwood (1961) has introduced the Tepe Sarab, located in Highlands of Kermanshah, a seasonal settlement and has described its relationship with Jarmu. Mortensen (1974) considers Tepe Sarab as the summer settlement of the Guran's residents. Smith (1976) proposes the settlement of Phase (D) in Ganj Dereh as a seasonal settlement in which occupancy lasted from spring to autumn, and its shepherd inhabitants migrated to the lowland areas during the cold season. Alizadeh (2003) has introduced Ganj Dareh and Asiab as the origin of people of Ali Kosh. Based on the studies conducted by Eeilberg and Edelberg in 1935 and 1964 in Luristan, a relationship can be established between prehistoric and contemporary societies on the basis of the pastoral livelihood (Mortensen & Nicolaisen, 1993). Similar nomadic patterns and temporary settling have been common during the two aforementioned periods in the West of Iran, and mountainous roads and natural resources played a major role in adapting the nomadic patterns (Mortensen 1993). This pattern, in addition to Luristan and Central Zagros, was reported in other Southwest Asian regions (Savard et al. 2006). Hole, based on ethno-archaeological studies conducted on the tribal roads of Deh Luran to Luristan, proposed that the pioneers of food producers have had nomadic and pastoral livelihood during the Neolithic period of this region (Hole 1979; 1989). Further, the present study confirms the hypotheses, which have made the settlement pattern of nomadism and pastoralism in the Neolithic period of Luristan.

Discussion

Ali Kosh Tape in Deh Luran plain and in the southwest of Iran was excavated in 1961 by Frank Hole (Hole et al. 1969; Darabi, 2018). Ali Kosh was divided into three settlement phases (Boz Mordeh, Ali Kosh and Mohammad Jaffar). This site belongs to the PPN and PN period. Mohammad Jaffar phase belongs to the PN period. Its settlement dates back to 7500 - 6000 BC. Hole (1969: 113-124) classifies types of potteries from Mohammad Jafar within three categories: 1) "Jaffar Plain", a buff, chaff-tempered ware with pinkish firing clouds; 2) "Jaffar painted", which is identical to Jaffar Plain except for the addition of geometric designs in fugitive red-ochre paint; and 3) "Khazineh Red", a chaff-and grit-tempered pottery with a soft red slip. In 2018, Ali Kosh was again excavated by Hojjat Darabi. This issue is also synchronous with the new results of dating. Recent dating shows that evidence of Neolithic in the Ali Kosh is related to the time period of 7500-6500 BC. The beginning of the pottery phase was about 7000 BC and unlike the previous results, it was ended in the middle of the seventh millennium BC in the site (Darabi, 2018: 35).

During the recent surveys in the Luristan, identified three sites (Roahol, Kargona and Chalab) that related to the Neolithic period (Heydari 2006 & Bahrami 2010). Surface finds of these sites included chipped stone artefacts and pottery (Figs. 4-7). As mentioned above, one of the interesting findings of these three sites that is the subject of this article is the pottery sherds that were found from their surface survey. These types of pottery have not been reported from Luristan so far. In terms of the pattern on the pottery and the color used to create the patterns, they were not comparable to the Sarab and Guran pottery, which were previously known as Zagros pottery Neolithic. Therefore, we referred to the pottery of Deh Luran plain and North

Susiana sites (Ali Kosh, Chogha Bonout and Tula'i). Based on Hole's description of "Mohammad Jaffar pottery" (*Jaffar Plain, Jaffar Painted and Khazineh Red*) (1969: 113-124), it seemed that they are most similar to Luristan Neolithic pottery. We have named this stage of Khorramabad prehistoric cultures the "Roahol phase" (Bahrami & Fazeli Nashli 2016). During the 2017 excavation in Tapeh Ali Kosh, were found all three species introduced by Hole (Darabi et al. 2018) (Fig. 3).

The finding of potteries in the Luristan highlands similar to Ali Kosh Neolithic potteries in Deh Luran lowland indicates the existence of cultural connections between these two regions in the Neolithic period. Pastoralism is one of the enduring themes in the prehistory and history of the ancient Near East, and pastoralists play central roles in narratives that describe the economic, cultural, and political evolution of the region from the Neolithic Revolution to the rise of complex civilizations (Childe 1934; Porter 2012; Rosen 2016). The earliest forms of pastoralism developed in Southwest Asia, where sheep, goat, and cattle were first domesticated (Peters et al. 2005). The location of two contradictory geographical areas adjacent to each other (low and warm plains, and high and mountainous lands) is one of the grounds for the formation of nomadic communities. In different past times, there were cultural connections between the plain of Susiana and Luristan. These cultural links have continued to present, mostly in the context of nomadic and herding communities. The existence of populations of Luristan tribes in the northern regions of Susiana and Deh Luran plain has witnessed these extensive connections in recent centuries. Therefore, as some researchers such as; Hole, Braidwood, Mortensen and Alizadeh have said that the possibility of these connections can reach the Neolithic period and coincide with the domestication of goats and sheep. However, there is a possibility of such a situation and living conditions for Paleolithic periods and human groups in these periods to use food resources. However, there is a possibility of such a situation for the Paleolithic period, and perhaps human groups in this period moved between the two regions to use the food resources of both environments and escape the harsh weather conditions. In the author's survey in 2020, in the Miankuh area of Poldakhtar country in the south of Luristan, some evidences were found that increases the possibility of this connection (Bahrami, 2020). Therefore, in the Middle East, the existence of these two different environments in the vicinity has always been attractive to mobile pastoral communities.

Conclusion

As mentioned above, the pottery found in the three newly discovered Neolithic sites in Luristan is very similar to the three pottery types of Tapeh Ali Kosh in Deh Luran in terms of form, type, decorations and color of the designs. Hole classifies types of potteries from Mohammad Jafar within "Jaffar Plain", "Jaffar Painted, and "Khazineh Red", categories which may be burnished on pottery vessels. All three species were found in the 2017 re-excavation of Hojjat Darabi in Tapeh Ali Kosh. In all three Neolithic sites of Roahol, Kargona, and Chalab in Luristan, all three introduced species were found in Ali Kosh. Today's nomadic communities, they spent spring and summer in the mountains and cool heights of Luristan, and autumn and winter in the low and warm lands of north Khuzistan and Deh Luran plain. We believe that these pottery similarities between the two regions are due to the presence of life based on the mobile pastoral system in this part of Iran in the eighth and seventh millennium BC. Probably, during this time, like today's nomadic communities, they spent warm seasons in the highlands of Luristan, and cold seasons in the lowland of Khuzistan and Deh Luran.

References

- Adams, R. M., 1965. *Land Behind Baghdad: A History of Settlement on the Diyala Plains*. University of Chicago Press.
- Alizadeh, A. 2003. Excavation at the Prehistoric Mound of Chogha Bonut, Khuzestan, Iran, Seasons 1976/77, 1977/78, and 1996, Oriental Institute Publications No. 120, Chicago; The Oriental Institute of the University of Chicago.
- Arbuckle, B. S. & Hammer, E. L., 2018. The Rise of Pastoralism in the Ancient Near East, *Journal of Archaeological Research*, Volume 27, issue 3, pp: 391-449.
- Bahrami, M., 2010. Report of The Archaeological Survey of Shahivand Region in the Chegeni Country, Luristan Province, ICAR, (Unpublished).
- Bahrami, M., Sabzi Doabi, M. and Nikzad, M., (2012). Note on Three Neolithic Sites in Pish-e Kuh Region, Central Zagros, *NEO-LITHIC 1/12* The Newsletter of Southwest Asian Neolithic Research, Berlin, pp: 8-14.
- Bahrami, M. & Fazeli Nashli, H., 2016. An overview of the archeological status of Khorramabad valley in the Neolithic and Chalcolithic period, *Pazhohesh-Ha-Ye Bastanshenasi Iran Journal*, No. 10, vol. 6, pp: 27-46. In Persian.
- Bahrami, M. & Abbasnejad Seresti, R. (2017). The Role of Environmental Factors in Settling Neolithic Sites in Luristan, Iran, *Intl. J. Humanities*, Vol. 24 (1): 1-17.
- Bahrami, M., (2020). Archaeological survey report of the Miankouh district of Poldokhtar county, Lorestan province. Archaeological Research Institute (In Persian) (Unpublished).
- Bendrey, R., Cole, G., and Tvetmarken, C.L., 2013, Zooarchaeology: Preliminary Assessment of the Animal Bones, in: R. Matthews, W. Matthews and Y. Mohammadifar (eds.), *The Earliest Neolithic of Iran: 2008 Excavations at Sheikh-e Abad and Jani: Central Zagros Archaeological Project*, Oxbow Books, Oxford: UK: 147-158.
- Bökönyi, S., 1977. Animal Remains from the Kermanshah Valley, Iran, BAR Supplementary Series 34, Oxford.
- Braidwood, R. J., 1960. Seeking the World First Farmer in Persian Kurdistan: A Full – Scale Investigation of Perhistoric Site Near Kermanshah, *The Illustrated London News*, Vol 237, No. 6325.
- , 1961, The Iranian Prehistoric Project, 1959-1960, *Iranica Antiqua* 1: 3-7.
- Chang, K. C., 1958. Study of Neolithic Social Groupings: Examples from the New World. *American Anthropology* 60: 298-334.
- Childe, V. G., 1934. *New Light on the Most Ancient East: The Oriental Prelude to European Prehistory*, K. Paul, Trench, Trubner and Co., London.
- Darabi, H., Naseri, R., Young, R., and Fazeli, H., (2011). Absolute chronology of East Chia Sabz: a Pre-Pottery Neolithic Site in western Iran. *Documenta Praehistorica* 38: 255-265.
- Darabi, H., 2012, Towards Reassessing the Neolithization Process of Western Iran, *Documenta Praehistorica* 39:03-110.
- Edmonds, C. J., (1362). *Yadashthay Darbareh Lorestan, Mondarej dar do Safarnameh Dar bareh Lorestan*. Translate by: Sekandar Amonolahi Baharvand & Lili Bakhtyar. First edition. Tehran: Babak press.
- Garavand, M., 2006. *Report of The Archaeological Survey of East Koragah Region in the Khorramabad Country, Luristan Province*, ICAR, (Unpublished).
- Ghazanfari, H., 1993. *Lorestan During the History*, Tehran, Cultural Heritage Organization Publications.
- Goff, C., (1971). Luristan before the Iron age, *Iran* 9: 131-152.

- Greenfield, H. J.; Schalkwyk, V.; Leonard O., 2008. Early Iron Age Regional Settlement and Demographic Patterns along the Eastern Seaboard of South Africa: A View from the Lower Thukela River Valley. Oxford, Archaeopress.
- Haji Mazdarani, F., Akbari, M.T., Fard, R.M.N., Hessari, M., & Pour, K.C., 2014, Molecular Identification of *Capra Hircus* in East Chia Sabz, an Iranian Prepottery Neolithic Site, Central Zagros, Based on mt DNA, *Journal of Animal and Plant Sciences* 24, No. 3: 945-950.
- Heydari, A., 2005. Archaeological survey report of the Chegeni county, Lorestan province. Archaeological Research Institute (In Persian) (Unpublished).
- Hesse, B., 1978. Evidence for Husbandry from the Early Neolithic Site of Ganj Dareh in Western Iran, Ph.D. Dissertation, Columbia University, University Microfilms, Ann Arbor.
- Hole, Frank, 1974. Tepe Tula'i, an Early Campsite in Khuzistan, Iran, *Palèorient* 2: 219-242.
- _____, 1977. Studies in Archaeological History of the Deh Luran Plain, Museum of Anthropology, Memoir No. 9, Ann Arbor: University of Michigan.
- _____, 1979, Rediscovering the Past in the Present: Ethnoarchaeology in Luristan, Iran, In *Ethnoarchaeology*, ed. C. Kramer, New York: Columbia University Press.
- _____, 1989, A two-part, two-stage model of domestication, in: J. Clutton-Brouk (ed), *The Walking Larder*, London: Unwin-Human.
- _____, 1996, The Context of Caprine Domestication in the zagros Region, in D. R. Harris (ed.), *The Origin and Spread of Agriculture and Pastoralism in Eurasia*, London, UCL Press: 263-281.
- Hole, F., & Flannery, K. V., 1962. Excavations at Ali Kosh, 1961. *Iranica Antiqua* 2: 97-148.
- Hole, F., Flannery, K. V. & Neely, J. A., 1969. Prehistory and Human Ecology of the Deh Luran plain. Memoir no. 1. Ann Arbor: University of Michigan Museum of Anthropology.
- Izadpanah., H., (1350). *Asarbastani va tarikhi Lorestan*. Volume1 &2. Second edition. Tehran: Anjoman Asar va mafakhr meli.
- Kowalewsky, S. A., 2008. "Regional Settlement Pattern Studies", *JArchaeol Res*, 16, pp.225-285.
- Mohamadifar, Y., Matthews, R., Matthews, V., & Motarjem, A., 2011. Preliminary report on the excavation and survey of Sheikhi Abad Sahneh Tepe and Jani Tepe in West Islamabad, *Journal of Iranian Archaeological Research*, Vol. 1, pp: 9-30. (in persian).
- Moradi, B. et al, 2016, A Short Account of Kelek Asad Morad: A Pre-Pottery Neolithic Site in Pol e Dokhtar, Luristan, in: *The Neolithic of the Iranian Plateau Recent Research*, Edited by: Kouros Roustaei and marjan Mashkour, *Studies in Early Near Eastern Production, Subsistence, and Environment* 18, Berlin, ex or iente.
- Mortensen, Peder, 1974. A survey of Early Prehistoric Sites in the Hulailan Valley in Lorestan. *Proceeding of the 2nd Annual Symposium on Archaeological Research in Iran* 2: 34-52. Tehran: Iranian Center for Archaeological research.
- _____. 1993. Paleolithic and Epipaleolithic Sites in the Hulailan Valley, Northern Luristan. in: D.I. Olszewski and H.L. Dibble (eds.), *The Paleolithic Prehistory of the Zagros – Taurus*. The University Museum Monograph 83. University Museum Symposium Series. Vol. 5. University of Pennsylvania: 159-168.
- Mortensen, I. D. & Nicolaisen, I. (1993). *Nomads of Luristan: History, Material Culture and Pastoralism in Western Iran*. London: Thames and Hudson.
- Peters, J., von den Driesch, A., & Helmer, D., 2005. The upper Euphrates-Tigris basin: Cradle of agropastoralism? In Vigne, J.-D., Peters, J., and Helmer, D. (eds.), *The First Steps*

- of Animal Domestication: New Archaeological Approaches, Oxbow, Oxford, pp. 96–124.
- Porter, A., 2012. *Mobile Pastoralism and the Formation of Near Eastern Civilizations: Weaving Together Society*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Pullar, J., 1990. *Tepe Abdul Hossain: A Neolithic Site in Western Iran, Excavations 1978*, BAR International Series 563. Oxford.
- Rawlinson, M., (1839). Notes on a March from Zoháb, at the Foot of Zagros, along the Mountains to Khúzistán (Susiana), and from Thence Through the Province of Luristan to Kirmánsháh, in the Year 1836, *Journal of the Royal Geographical Society of London*, Vol. 9. pp. 26-116.
- Reihl, S., Zeidi, M., and Conard, N. J. (2013). Emergence of Agriculture in the Foothills of the Zagros Mountains of Iran. *Science* 341, 65 (2013): 65-67.
- Rosen, S. A., 2016. *Revolutions in the Desert: The Rise of Mobile Pastoralism in the Southern Levant*, Taylor and Francis, London.
- Savard, M., Nasbitt, M. and Janes, M. K. (2006). The Role of Wild Grasses in Subsistence and Sedentism: New Evidence from the Northern Fertile Crescent. *World Archaeology* 38. No. 2: 179-198.
- Schreiber, 1996. *Settlement Pattern Analysis, the Oxford Companion*.
- Smith, P. E. L., 1976. Reflection of Four Seasons of Excavations of Tappeh Ganj Dareh, in F. Bagherzadeh (ed.), *Proceeding of the 4th Annual Symposium on Archaeological Research in Iran*, Tehran: 11-22.
- Steward, J. H., 1937. Ecological Aspects of Southwestern society. *Anthropos* 32: 87-104.
- Thrane, H., Meldgaard, J., and Mortensen, P. (1964). Excavations at Tepe Guran, Luristan: Preliminary Report of the Danish Archaeological Expedition to Iran 1963. *Acta Archaeologica* 34. p. 97-133.
- Vogt, E. Z., 1956. An Appraisal of Prehistoric Settlement Patterns in the New World. See Ref. 99: 173-82.
- Volta, B. P., 2007. *Archaeological Settlement Patterns in the Kingdom of the Avocado*, A Thesis submitted in Partial Satisfaction of the Requirements for the degree Master of Arts in Anthropology, University of California, Sandiego.
- Zeder, M. A., 1999. Animal Domestication in the Zagros: A Review of Past and Current Research, *Palèorient* 25: 11-25.

دانشگاه لرستان

پژوهش‌های باستان‌شناسی زاگرس

شاپای الکترونیکی: ۸۹۴۴-۲۹۸۰

<https://www.zar.lu.ac.ir>

مقاله پژوهشی

پیوندهای فرهنگی لرستان و جنوب غرب ایران در دوره نوسنگی با تکیه بر شواهد باستان‌شناسی

محمد بهرامی^۱؛ محمدرضا محمدیان^۲

۱- استادیار گروه باستان‌شناسی دانشگاه لرستان، خرم‌آباد، ایران، نویسنده مسئول، رایانامه: bahrami.moh@lu.ac.ir

۲- کارشناس ارشد اداره کل میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان لرستان، خرم‌آباد، ایران.

اطلاعات مقاله

دریافت مقاله:

۱۴۰۲/۱۱/۰۷

پذیرش نهایی:

۱۴۰۳/۰۳/۳۱

چکیده

استان لرستان منطقه‌ای کوهستانی در زاگرس مرکزی و غرب ایران است. تا به امروز سه محوطه نوسنگی در این منطقه کاوش شده است که شامل عبدالحسین در دشت دلفان، چیا سبز شرقی در دره سیمره و کلک اسدمراد در غرب پلدختر می‌شود. قدمت این استقرارها بین اوایل هزاره نهم تا اوایل هزاره هفتم پیش از میلاد بوده و مربوط به دوره نوسنگی پیش از سفال هستند. بررسی‌های اخیر منجر به شناسایی حدود ۲۰ محوطه جدید نوسنگی در این منطقه شده است. از سطح تمامی این محوطه‌ها دست‌ساخته‌های سنگی شاخص دوره نوسنگی یافت شده است که بیشتر آنها به دوره نوسنگی بدون سفال تعلق دارند. در این میان سه محوطه دارای سفال‌هایی بوده که پیش از این در منطقه شناسایی نشده بود. این سه محوطه به نام‌های رواهل، کرگونه و چال‌آب در دره خرم‌آباد و غرب آن قرار دارند. از نظر فنی، فرم و نوع تزئینات، این سفال‌ها قابل هم‌سنجی با نمونه‌های معرفی‌شده از تپه علی‌کش در دشت دهلران و تپه توله‌ای در نزدیکی اندیمشک در شمال خوزستان است. در تپه علی‌کش سه گروه سفالی شامل نوع جعفر ساده، جعفر منقوش و خزینه سرخ شناسایی شده است. نمونه‌های این سفال‌ها در کاوش اخیر که با هدف بازنگری در تپه علی‌کش انجام شد، به دست آمده‌اند. با مطالعه سفال‌های سه محوطه پیش‌گفته به وضوح می‌توان حضور هر سه گروه سفالی معرفی شده در علی‌کش را در این محوطه‌ها دید. نگارندگان در این نوشتار با روشی توصیفی-تاریخی یکنواختی این سفال‌ها را نشان‌دهنده تعلق آنها به یک جامعه واحد در دو طرف مسیر کوچ عمودی یا بازتابی از پیوندهای فرهنگی نزدیک بین مردمان نوسنگی ارتفاعات لرستان با دشت دهلران و شمال خوزستان تفسیر می‌کنند.

ارجاع به مقاله: بهرامی، محمد و

محمدیان، محمدرضا (۱۴۰۳)،

«پیوندهای فرهنگی لرستان و

جنوب غرب ایران در دوره نوسنگی

با تکیه بر شواهد باستان‌شناسی»،

پژوهش‌های باستان‌شناسی

زاگرس، (۲)، ۱-۴۸، ۷۱.

کلیدواژگان: لرستان، نوسنگی، کوچ‌نشینی، رواهل، علی‌کش.

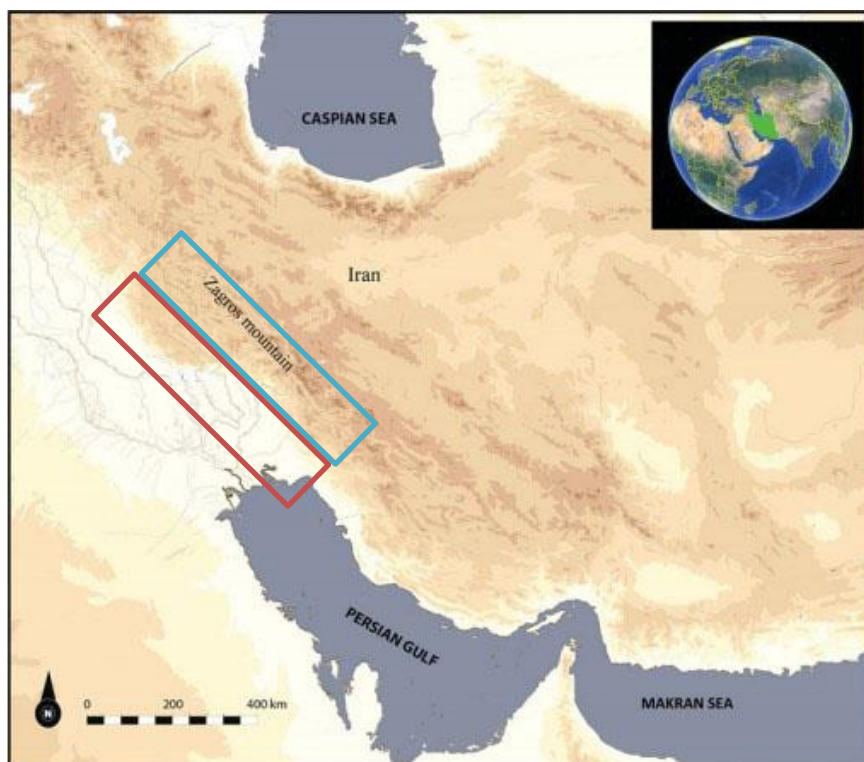

مقدمه

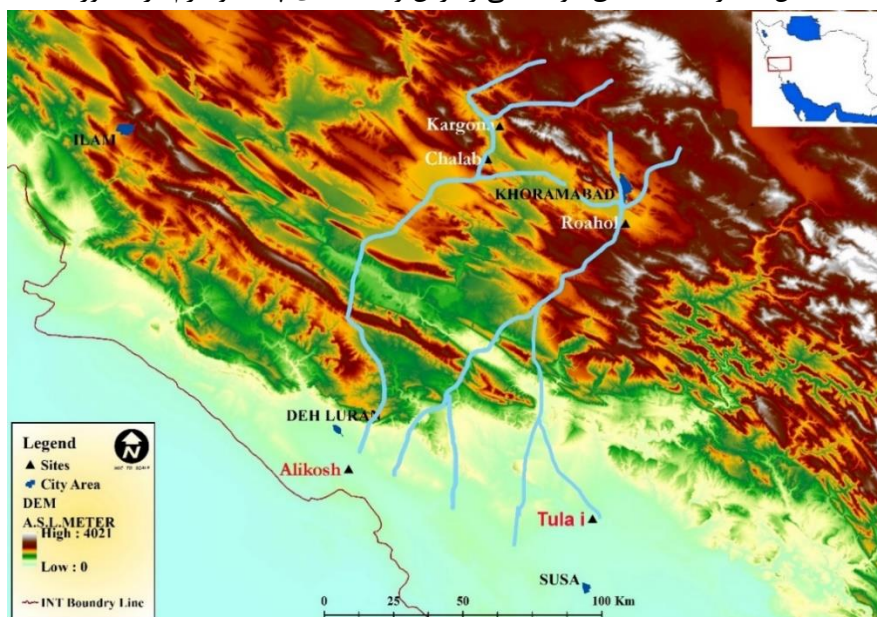
الگوهای استقرار در مطالعات باستان‌شناسی، تاریخ فناوری و اقتصاد جوامع گذشته را بازسازی می‌کند و از طریق تحلیل داده‌های مربوط به تعامل انسان و محیط، تحولات اجتماعی و سیاسی آنها را می‌شناسد. این نوع تحقیقات بر نحوه تعامل انسان با محیط اطراف و نحوه تأثیرگذاری آنها از جوامع گذشته و حوضه آبریز تأکید می‌کند. در اجرای این روش متغیرهایی مانند اندازه و عملکرد سکونتگاه‌ها و تعاملات بین منطقه‌ای و دوربرد آنها و همچنین فاصله سایت‌ها با منابع آبی، ذخایر طبیعی و جاده‌ها دخیل هستند. بر اساس مطالعات زیست محیطی، ما می‌توانیم تغییرات جمعیتی در یک منطقه، اصلاح الگوهای سکونت، توزیع آنها، رابطه بین محیط‌های اجتماعی و مناظر محیطی و اشکال الگوهای اجتماعی-اقتصادی جوامع گذشته را درک کنیم (Schreiber, 1996; Greenfield et al. 2008; Kowalewsky, 2008). برخی از باستان‌شناسان مطالعه تعامل جوامع باستانی با محیطشان را از قرن نوزدهم و در طول نیمه اول قرن بیستم آغاز کردند (Steward, 1937; Vogt, 1956).

قرار گرفتن دو سرزمین مرتفع و سردسیر و پست و گرمسیر در کنار هم همواره از محرک‌های اصلی جوامع انسانی در انتخاب شیوه زیست کوچ‌نشینی بوده است. این وضعیت در بخش‌های وسیعی از خاور نزدیک وجود دارد. قرار گیری ارتفاعات زاگرس و سرزمین‌های پست غرب آن همچون دشت سوزیانا از مناطقی است که زمینه شکل‌گیری این شیوه زیست را در اختیار جوامع انسانی قرار داده است (شکل ۱). بیشتر سکونت‌گاه‌های نوسنگی لرستان در مجاورت مسیرهای عشایر کوچ رو در حد فاصل بین مناطق سردسیری مانند ارتفاعات لرستان و گرمسیری مانند دشت‌های سوزیانا قرار دارند. از این رو با استفاده از اطلاعات جامع اداره کل عشایری استان لرستان و برخی مطالعات باستان‌شناسی این جاده‌های عشایری شناسایی شد (شکل ۲). این سه مسیر، راه‌های سه‌گانه‌ای هستند که گروه‌های عشایری تا چند دهه پیش از آن استفاده می‌کردند. اگر مسیرهای عشایری در استقرار محوطه‌های نوسنگی مؤثر در نظر گرفته شود، احتمالاً آن جوامع چوپانانی هستند که معیشت دامداری را برای استفاده حداکثری از منابع طبیعی و غذایی و برخورداری از شرایط آب و هوایی مطلوب در کوه‌های لرستان در بهار و تابستان و دشت‌های خوزستان در فصول پاییز و زمستان انتخاب کرده‌اند. کشف تعداد زیادی استخوان بز و گوسفند از محوطه‌های نوسنگی زاگرس مرکزی و جنوب غربی ایران از جمله گنج دره (Smith, 1976; Hesse, 1978)، آسیاب (Bökönyi, 1977)، عبدالحسین (Pullar, 1990)، گوران (Mortensen, 1963; 1974) سراب (Braidwood, 1960)، چغا سفید (Hole, 1977)، علی‌کش (Hole et al. 1969)، چپاسبز شرقی (Darabi, 2012; Haji Mazandarani et al. 2014)، شیخی‌آباد (Bendrey et al. 2013)، چغا گلان (Riehl et al. 2013) و کلک اسدمراد (Moradi et al. 2016)، بر رواج الگوهای معیشتی کوچ‌نشینی و گله‌داری در این مناطق تأکید کرده‌اند. بر اساس برخی شواهد، روند اهلی کردن بز در هزاره نهم قبل از میلاد آغاز شد. در این منطقه برخی از کارشناسان معتقدند که بز و گوسفند در دامنه‌های زاگرس و توروس اهلی شده‌اند (Hole 1989; 1996; Zeder 1999). بریدوود (1961) تپه سراب واقع در ارتفاعات کرمانشاه را یک سکونت‌گاه فصلی معرفی کرده و رابطه آن را با جارمو شرح داده است. مورتنسن (1974) تپه سراب را محل سکونت تابستانی ساکنان گوران می‌داند. اسمیت (1976) سکونت فاز (D) در گنج‌دره را به‌عنوان یک سکونت‌گاه فصلی پیشنهاد می‌کند که در آن سکونت از بهار تا پاییز ادامه داشته و ساکنان چوپان آن در فصل سرد به مناطق پست مهاجرت می‌کنند. علیزاده (2003) گنج‌دره و آسیاب را خاستگاه مردم علی‌کش معرفی کرده است. بر اساس مطالعات انجام شده توسط ایلبرگ و ادلبرگ در سال‌های ۱۹۳۵ و ۱۹۶۴ در لرستان، می‌توان رابطه‌ای بین جوامع ما قبل تاریخ و معاصر بر اساس معیشت شبانی برقرار کرد (Mortensen & Nicolaisen, 1993). مشابه الگوهای کوچ-نشینی و اسکان موقت در دو دوره پیش‌گفته در غرب ایران رایج بوده است و مسیرهای کوهستانی و منابع طبیعی

نقش عمده‌ای در انطباق الگوهای کوچ‌روی داشته‌اند (Mortensen, 1993). این الگو، علاوه بر لرستان و زاگرس مرکزی، در سایر مناطق آسیای جنوب غربی نیز گزارش شده است (Savard et al. 2006). هول بر اساس مطالعات قوم‌باستان‌شناسی انجام شده در مسیرهای کوچ روی دهلران به لرستان، پیشنهاد می‌کند که پیش‌گامان تولیدکننده خوراک در دوره نوسنگی این منطقه معیشت کوچ‌نشینی و شبانی داشته‌اند (Hole 1979; 1989). در این پژوهش تلاش شده است تا با نگاه به الگوهای استقرار در امتداد مسیرهای کوچ و مقایسه یافته‌های فرهنگی محوطه‌های نوسنگی لرستان با تپه علی‌کش دهلران، بر احتمال وجود کوچ‌نشینی در دوره نوسنگی، همان‌گونه که پیش از این بدان اشاره شد، تأکید کند.

شکل ۱. موقعیت مناطق کوهستانی زاگرس و دست‌های پست و گرم در مجاورت یکدیگر

شکل ۲. مسیرهای کوچ بین لرستان و جنوب غرب ایران (نقشه از سعید بهرامیان)

پرسش پژوهش: پرسش‌های اصلی این پژوهش بدین شرح است: وضعیت استقرار ارتفاعات مرکزی لرستان در دوره نوسنگی چگونه بوده و چه الگویی را مشخص می‌کرده است؟ شواهد فرهنگی این دوره شامل دست‌ساخته‌های سنگی و سفال با کدام یک از محوطه‌های منطقه فرهنگی جنوب غرب ایران قابل مقایسه هستند؟

روش پژوهش: در این پژوهش با تکیه بر بررسی نتایج حاصل از کاوش‌ها و بررسی‌های انجام شده در لرستان مرکزی، به‌ویژه در سه محوطه رواهل، کرگونه و چال‌آب و تحلیل مواد فرهنگی حاصل از آنها و با روشی توصیفی-مقایسه‌ای به هم‌سنجی این داده‌ها با مناطق شمالی دشت شوشان پرداخته شده است. در نهایت تلاش شده است بر پایه این یافته‌ها و هم‌سنجی با محوطه‌های شاخص دهلران و شمال خوستان به پرسش‌های اصلی پژوهش حاضر پاسخ داده شود. در این پژوهش، علاوه بر بررسی شواهد فرهنگی، از مسیرهای ارتباطی جوامع کوچ‌روی معاصر در منطقه، به‌منظور درک بهتر موضوع یاری گرفته شده است.

پیشینه پژوهش

پژوهش‌های نوسنگی در ایران هم‌زمان با ورود هیأت رابرت بریدوود آغاز می‌شود. در جریان این پروژه در سال ۱۹۵۹ در غرب ایران و زاگرس مرکزی، آسیاب و سراب در استان کرمانشاه کاوش شدند (Braidwood, 1961). عبدالحسین در شمال غربی لرستان از محوطه‌های نوسنگی در غرب ایران است که در سال ۱۹۷۸ توسط پولار کاوش شد و بین هزاره هفتم و پنجم قبل از میلاد بر اساس نمونه‌های رادیوکربنی سکونت داشت. تپه عبدالحسین دارای ۶/۵ متر لایه استقرار مربوط به دوره نوسنگی بی‌سفال و باسفال است. از نخستین ساکنان تپه جز چهار نمونه چاله ذخیره مواد خوراکی در کف لایه استقرار که سطح داخلی آنها دارای اندود گل بود، شواهد معماری دیگری یافت نشد. همین مسئله باعث شده تا حفار بر استفاده موقت و فصلی از محوطه به مانند لایه E گنج‌دره، لایه‌های بدون سفال تپه گوران و آسیاب تأکید نماید (Pullar, 1990). لازم به ذکر است، لایه‌های استقرار نوسنگی تپه عبدالحسین به دوره نوسنگی بی‌سفال تعلق دارد و سفال‌های معرفی شده از تپه عبدالحسین مربوط به فرهنگ مس‌وسنگ قدیم لرستان (باغ نو) است که بر اساس تاریخ‌گذاری کربن ۱۴ توسط فرانک هول به حدود ۵۰۰۰ پ.م. تاریخ‌گذاری شده و ارتباطی با فرهنگ‌های سفالی دوره نوسنگی در زاگرس مرکزی و لرستان ندارد (بهرامی، ۱۳۹۵: ۷۹). تپه علی‌کش در دشت دهلران در شمال غرب خوزستان قرار دارد. علی‌کش دارای ۷ متر نهشته باستانی است. فرانک هول و کنت فلنری در سال ۱۹۶۳ آن را کاوش نمودند. این تپه دارای ۳ دوره فرهنگی است که با نام‌های بزم‌دره، علی‌کش و محمدجعفر از قدیم به جدید نام‌گذاری شده‌اند. دوره‌های بزم‌دره و علی‌کش بدون سفال و دوره محمدجعفر متعلق به دوره نوسنگی باسفال هستند. چندین نمونه آزمایش کربن ۱۴ از لایه‌های مختلف تپه علی‌کش به دست آمده است که تاریخی بین ۷۵۰۰ تا ۵۶۰۰ پ.م. را برای طول استقرار در تپه علی‌کش نشان می‌دهد (Hole et al, 1969: 342-54). در سال ۱۳۹۶ مجدداً علی‌کش توسط حجت‌داری کاوش شد. داریابی بر اساس آثار معماری ۱۸ لایه استقرار را از بالا تا خاک بکر تشخیص داد. بر اساس نتایج این پژوهش تاریخ استقرار نوسنگی در علی‌کش مربوط به دوره زمانی ۷۵۰۰-۶۵۰۰ پ.م است (داریابی، ۱۳۹۷: ۳۶). داریابی در سال‌های اخیر چیا سبز شرقی را کاوش کرده است. این محوطه در ساحل شرقی رودخانه سیمره و در حوضه آبریز سد سیمره در استان لرستان واقع شده است. بر اساس گاهنگاری که اخیراً برای زاگرس مرکزی پیشنهاد شده، لایه‌های فرهنگی چیا سبز شرقی در اوایل هزاره نهم پ.م تا اوایل هزاره هفتم پ.م قرار می‌گیرند که نمایان‌گر دوره نوسنگی پیش از سفال است (Darabi et al. 2011). محوطه نوسنگی کلک اسدمراد در غرب پلدختر توسط بابک مرادی در سال ۱۳۸۸ کاوش شد. بر اساس آزمایش‌های منشأیابی صورت گرفته روی نمونه‌های سنگ اَبسیدین، به مانند بیشتر محوطه‌های نوسنگی غرب ایران با معادن نمرووداغ در آناتولی

هم‌خوانی دارند. محوطه کَلک اسدمراد استقراری تک‌دوره‌ای با دوره زمانی کوتاه است. تاریخ استقرار در این محوطه بر اساس سه نمونه کربن ۱۴ به ۸۵۰۰ تا ۸۳۰۰ پ.م می‌رسد که اندکی قدیمی‌تر از لایه‌های گنج‌دره بوده و با بخشی از لایه‌های استقراری چغا گلان، شیخی آباد و چیا سبز شرقی هم‌پوشانی دارد. بقایای استخوانی یافت شده از کاوش یکی از جالب‌ترین بخش‌های این پژوهش است. از مجموع یافته‌های استخوانی که بیش از ۱۵۰۰ قطعه بودند، ۳۰۵ قطعه قابل طبقه‌بندی بودند. از این تعداد ۹۵ درصد مربوط به بقایای استخوانی بزسانان (بز و گوسفند) بود و ۵ درصد باقیمانده شامل استخوان‌های غزال، گوشت‌خواران، خرگوش، پرندگان و لاک‌پشت می‌شود. استخوان‌های بزسانان هم شامل نمونه‌های اهلی و هم گونه‌های وحشی بود (Moradi et al, 2016: 1-4). بررسی‌های باستان‌شناسی که در دهه گذشته در لرستان انجام گرفت، منجر به شناسایی ۱۷ استقرار جدید شد. بیشتر این استقرارها به دوره نوسنگی بی‌سفال تعلق داشتند و سه محوطه نیز دارای سفال‌های نوع رواهل بودند (بهرامی، ۱۳۹۵).

جغرافیا و راه‌های ارتباطی منطقه مورد مطالعه

پیشکوه (استان لرستان کنونی) در غرب ایران واقع شده و حدود ۳۰۰۰۰ کیلومتر مربع وسعت دارد و منطقه‌ای مرتفع و کوهستانی با دره‌ها و دشت‌های کوچک است. این منطقه با سه رودخانه سیمره، کشکان و سزار دارای منابع آب شیرین فراوان است. تنوع اقلیمی از جمله ویژگی‌های محیط لرستان است که سه ناحیه عمده اقلیمی را نشان می‌دهد: سرد شمالی، معتدل مرکزی و گرم جنوبی (غضنفری، ۱۳۷۲: ۱۹). لرستان در مسیر راه‌های شمال به جنوب و شرق به غرب قرار دارد. راه‌های باستانی لرستان عموماً راه‌هایی هستند که از دوران پیش از تاریخ تا اسلامی همواره وجود داشته که حضور ده‌ها پل تاریخی در این منطقه دلالت بر آن دارند. سرزمین پست سوزیانا از انگیزه‌های اصلی تشکیل راه‌های ارتباطی منطقه بوده است. راه‌های امروزی لرستان راه‌هایی هستند که منابع مکتوب تاریخی به آن اشاره کرده‌اند. برای نمونه راولینسون که در اواخر دوره قاجاریه به ایران سفر کرد، جاده‌های بین خوزستان و خرم‌آباد را در سه مسیر جداگانه گزارش کرد. وی در توصیف جاده دوم آن را در ۸ ایستگاه تعریف می‌کند که از منطقه آب زال به کوه‌های کیلان و دلیچ می‌گذرد و سپس به خرم‌آباد می‌رسد (Rawlinson, 1939). مسیر قبل از جاده جدید خرم‌آباد - پلدختر، جاده اصلی بود؛ جایی که ادمونز به تفصیل توضیح داده است (ادمونز، ۱۳۶۲). کاروانسراهای متعددی از جمله گوشه، چمشک، قلعه نصیر، آوسر، میشون، رزه و چارتا در دوره صفویه در این مسیر ساخته شده است (ایزدپناه، ۱۳۷۶). این یکی از مسیرهای اصلی دامداران بود که بین خوزستان (گرمسیر) و لرستان (سردسیر) رفت و آمد داشتند. هول و گاف این منطقه را بررسی کردند (Goff, 1971; Hole, 1979). اخیراً آزادراه خرم‌آباد - پل زال موازی جاده باستانی ساخته شده است. این منطقه که از توابع پلدختر و شامل میانکوه است، اخیراً مورد بررسی قرار گرفت و چهار سکونت‌گاه نوسنگی که همگی فاقد سفال بودند در آن شناسایی شد (بهرامی، ۱۳۹۹). علاوه بر داده‌های باستان‌شناسی، مطالعات باستان‌مردم‌شناسی نیز بر اهمیت ارتباط بین مناطق کوهستانی لرستان و شمال سوزیانا تأکید می‌کند. فرانک هول در گذشته مطالعاتی در مورد جوامع کوچ‌نشین بین لرستان، سوزیانا و دهلران انجام داد و بر اهمیت روابط بین این مناطق در دوره نوسنگی تأکید کرد. ما فکر می‌کنیم موقعیت دو منطقه مرتفع زاگرس در شمال و سرزمین‌های پست در جنوب برای درک شکل‌گیری جوامع کوچ‌نشین و گله‌دار در مراحل اولیه اهلی کردن حیوانات در طول هزاره نهم پ.م بسیار مهم است.

محوطه‌های مورد مطالعه

جدای از پژوهش‌های نوسنگی در منطقه زاگرس مرکزی، تا به امروز سه محوطه نوسنگی در لرستان کاوش شده است که شامل عبدالحسین در دشت دلفان (Pullar, 1990)، چیا سبز شرقی در دره سیمره (Darabi et al. 2011) و کلک اسدمراد در غرب پلدختر می‌شود. قدمت این استقرارها بین اوایل هزاره نهم تا اوایل هزاره هفتم پیش از میلاد بوده و مربوط به دوره نوسنگی پیش از سفال هستند. طی بررسی‌های اخیر در خرم‌آباد و شهرستان چگنی در غرب آن نیز سه محوطه رواهل، کرگونه و چال‌آب مربوط به دوره نوسنگی شناسایی شد. یافته‌های سطحی این مکان‌ها شامل مصنوعات سنگی و سفال بود (تصاویر ۸-۴). تپه رواهل در حاشیه جنوبی دشت خرم‌آباد، کرگونه و چال‌آب در شهرستان چگنی در حدود ۵۰ کیلومتری غرب شهر خرم‌آباد واقع شده‌اند (شکل ۲). توصیفی از محوطه‌های شناسایی شده در زیر می‌آید:

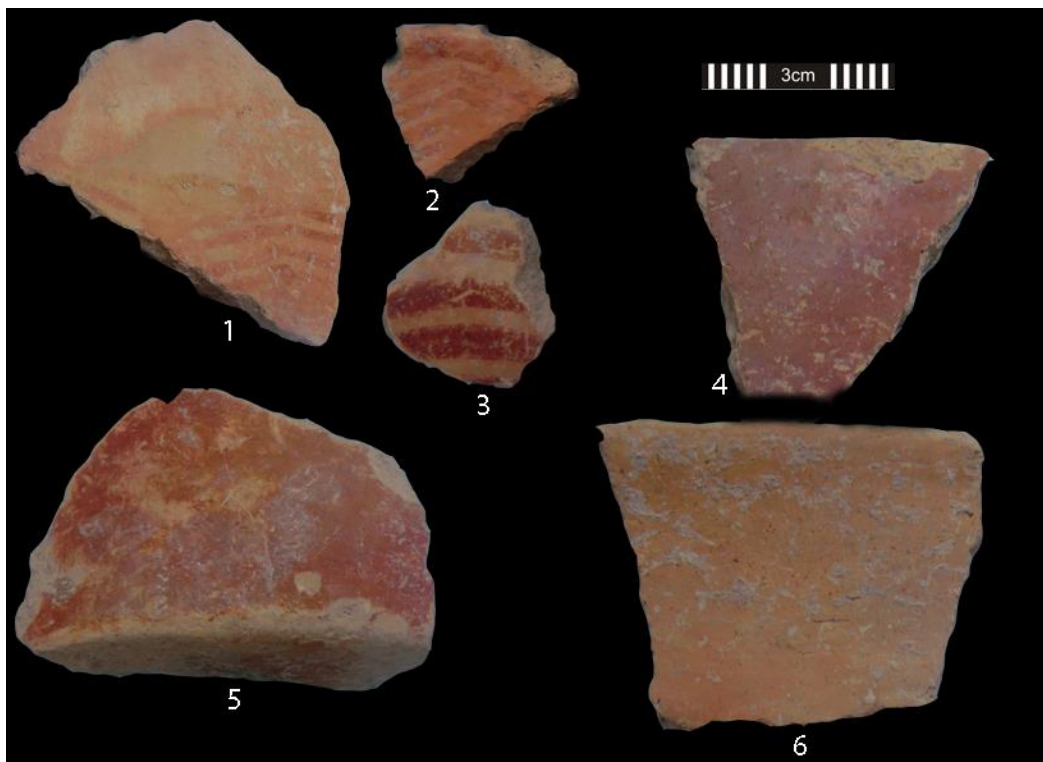
تپه رواهل: تپه رواهل^۱ با مختصات $48^{\circ} 21' 49''$ طول و $33^{\circ} 22' 57''$ عرض جغرافیایی و ارتفاع ۱۲۵۸ متر از سطح دریا به قطر تقریبی ۹۰ متر و ارتفاع ۵ متر از سطح زمین در حوالی حاشیه جنوبی دشت خرم‌آباد واقع شده است. روستا در ۷۰۰ متری غرب روستای سرخه ده پایین جنب ضلع شمالی شرکت سیمان خرم‌آباد در ۸۰۰ متری روستای دیناروند علیا و ۷۰۰ متری غرب روستای سرخه ده پایین و در ضلع شمالی کارخانه سیمان واقع شده است. متأسفانه اخیراً عبور خطوط لوله گاز و تفت خسارت زیادی به این سایت وارد کرده است. این تپه در سال ۱۳۸۵ توسط مرتضی گراوند مورد بررسی و شناسایی قرار گرفت^۲ (گراوند، ۱۳۸۵). دره خرم‌آباد از مقاصد و معابر اصلی راه-های ارتباطی منطقه زاگرس مرکزی به دشت خوزستان در گذشته و حال بوده و هست. صنایع سنگی این تپه پیش از این معرفی شده است (Bahrami et al, 2012)، بنابراین در ادامه به گونه شناسی سفال‌های آن پرداخته می‌شود.

در بررسی سطحی محوطه، یافته‌های فرهنگی متفاوتی گردآوری شد که از جمله آنها می‌توان به وجود سنگ مادرهای مختلف، ریز تیغه‌ها، تیغه‌ها، تراشه‌ها، سفال و چند قطعه ادوات سنگی اشاره نمود. مواد فرهنگی گردآوری شده از سطح تپه، مجموعه‌ای از دست‌ساخته‌های سنگی است که همگی از سنگ چخماق به رنگ قهوه‌ای، جگری، کرم و خاکستری است که به‌نظر می‌رسد از رگه‌های معدنی کوهستان‌های پیرامون برای برداشت تراشه استفاده شده است. تعداد ۱۶ قطعه سنگ ابسیدین در بین دست‌ابزارها وجود داشت. مهم‌ترین یافته‌ها که به مقدار فراوان از سطح محوطه گردآوری شد، مجموعه‌ای از ۹۰ دست‌ساخته سنگی است. از این تعداد ۵/۵٪ سنگ مادر، ۱۱٪ تیغه، ۴/۵٪ خراشنده، ۳٪ تراشه، ۲٪ سراخ‌کننده و ۷۴٪ باقی را ریز تیغه‌ها تشکیل می‌دهند. از ۶ سنگ مادر ۵ نمونه سنگ مادر ریز تیغه یک‌سویه فشنگی با تکنیک فشاری و یک نمونه سنگ مادر تراشه چند سویه است. بالاترین حجم مصنوعات سنگی موجود گونه‌های مختلف ریز تیغه است. ریز تیغه‌ها ۶۵ نمونه از مجموع ابزارهای جمع‌آوری شده را به خود اختصاص داده‌اند. این گونه‌ها شامل بخش‌های میانی، انتهایی و حاشیه ریز تیغه‌های استفاده شده، رتوش‌دار، کول‌دار و ستیغ‌دار است، که از این میان تعدادی از جنس ابسیدین است و ۳ نمونه از آنها دارای جلای داس در امتداد یک لبه‌اند و به احتمال نشان می‌دهند که برای برش گیاهان و نباتات به کار می‌رفته‌اند. دیگر گونه ابزارسنگی محوطه، شامل ۱۲ عدد تیغه سنگی است که ۳ نمونه از آنها رتوش‌دار و یکی از آنها جلای داس در امتداد یک لبه قابل مشاهده است. (شکل ۴: نمونه‌های ۸-۱۴). این دست‌ساخته‌های سنگی قابل مقایسه با نمونه‌های معرفی شده از محوطه‌های شاخص نوسنگی زاگرس از جمله تپه علی‌کش دهران هستند (Hole et al. 1969: 89, 94, figs 30, 33). در مجموع ۱۶ قطعه سفال از سطح تپه یافت شد که ۶ نمونه شاخص آنها در این‌جا آمده است (شکل ۴، جدول ۱). سفال‌ها عموماً دارای پخت ناکافی، دست‌ساز، صیقل بر هر دو سطح و در برخی نمونه‌ها مغز سوخته و تیره هستند. از نظر فرم و شکل، ظروف سفالی دوره نوسنگی منطقه زاگرس مرکزی و جنوب غرب ایران دارای شباهت بالایی هستند. این نمونه‌های سفالی از نظر فرم، بیشتر کاسه‌های متوسط با زاویه در بدنه و کف تخت و لبه راست و دارای ضخامت

متوسط و خمیره سوخته با آمیزه کاه خردشده هستند. این ویژگی‌ها در ظروف سفالی معرفی‌شده از سراب و گوران هم دیده می‌شوند، اما از نظر تزیینات و پوشش سطح آنها متفاوت هستند. این سفال‌ها شباهت بالایی با گونه‌های محمدجعفر در دهلران دارند. پوشش سطح، نوع و رنگ نقوش، شکل ظروف و تکنیک ساخت آنها همانندی بالایی با سفال‌های نوسنگی مناطق پست دهلران و شمال خوزستان دارند که تحت عنوان سفال‌های محمدجعفر شناخته می‌شوند. فرانک هول در توصیف سفال محمدجعفر به سه نوع سفال با ترتیب تاریخی اشاره می‌کند: ۱- سفال ساده محمدجعفر (نخودی با مخلوط کاه و لکه‌های قرمز مایل به زرد)، ۲- سفال منقوش محمدجعفر (شبهه گونه ساده با تزیینات هندسی با رنگ گل اخرا)، ۳- سفال خزینه قرمز (دارای مخلوط شن و کاه با پوشش قرمز نرم که برخی از آنها صیقلی‌اند). فرانک هول اشاره می‌کند که پس از آن که سفال را صیقلی می‌کردند روی آن را با گل اخرا رنگ‌آمیزی می‌کردند (Hole & Flannery, 1967: 57). در کاوش بازنگری که اخیراً حجت‌دارابی در علی‌کش انجام داده است، شواهد این سه گونه به دست آمده است (دارابی، ۱۳۹۷) (شکل ۳). با این وصف و نگاه در طرح سفال‌های محمدجعفر و مقایسه آنها با گونه‌های معرفی‌شده از رواهل، شباهت بالای این دو سفال قابل درک است. سطح بیرونی این گونه‌ها یک‌دست نبوده و به‌مانند سفال‌های محمدجعفر دارای لکه‌های قرمز و زرد هستند که با نقوش هندسی به رنگ قرمز اخرای بیرون ظرف را تزیین نموده‌اند. فرم و شکل برخی از این گونه‌ها کاملاً شبیه به گونه‌های محمدجعفر هستند. همچنین برخی از گونه‌های سفالی تپه رواهل دارای پوششی به رنگ قرمز تیره هستند که همان توصیف سفال خزینه قرمز را نشان می‌دهد (شکل ۴: نمونه ۴). در معرفی دوره‌های فرهنگی منطقه این دوره با نام فاز رواهل نام‌گذاری شده است (بهرامی و فاضلی‌نشی، ۱۳۹۵). از یافته‌های سطحی مهم دیگر تپه رواهل ادوات سنگی است که چندین نمونه از آنها شامل هاون، سنگ‌ساب و رشته سنگی بر روی تپه مشاهده گردید. این ادوات از داده‌های فرهنگی رایج در استقرارگاه‌های دوره نوسنگی است که به‌منظور فرآوری دانه‌های گیاهی مورد استفاده قرار می‌گیرند.

شکل ۳. نمونه سفال‌های علی‌کش، شماره‌های ۱ و ۲: جعفر منقوش، ۳ و ۴: خزینه قرمز، ۵ و ۶: جعفر ساده (دارابی،

شکل ۴. نمونه سفال‌های رواهل، شماره‌های ۱-۳: جعفر منقوش، ۴ و ۵: خزینه قرمز، ۶: جعفر ساده (بهرامی، ۱۳۹۵):

(۱۵۸)

گونه	توصیف	گاهنگاری	مقایسه
۱	بدنه	خمیره نخودی دودزده، پوشش نارنجی با لکه زرد، پخت ناکافی، دست‌ساز، شاموت گیاهی، ضخامت معمولی، منقوش با زیگزاک‌های هندسی به رنگ قرمز نارنجی، سطح صیقلی	Hole et al. 1969: 119, Fig 44 دارایی، ۱۳۹۷: ۳۵، شکل ۶
۲	لبه	خمیره نخودی، پوشش نارنجی، پخت‌کافی، دست‌ساز، شاموت گیاهی، ضخامت معمولی، منقوش با زیگزاک‌های هندسی ساده	Hole et al. 1969: 119, Fig 44 دارایی، ۱۳۹۷: ۳۵، شکل ۶
۳	بدنه	خمیره نخودی دودزده، پوشش نخودی، پخت ناکافی، دست‌ساز، شاموت گیاهی، ضخامت معمولی، منقوش با نوارهای هندسی ساده به رنگ قرمز	Hole et al. 1969: 119, Fig 44 دارایی، ۱۳۹۷: ۳۵، شکل ۶
۴	لبه	خمیره نخودی دودزده، پوشش قرمز، پخت ناکافی، دست‌ساز، شاموت گیاهی، ضخامت معمولی	Hole et al. 1969: 122, Fig 45 دارایی، ۱۳۹۷: ۳۵، شکل ۶
۵	کف	خمیره نخودی دودزده، پوشش قرمز، پخت ناکافی، دست‌ساز، شاموت گیاهی، ضخامت معمولی، سطح صیقلی	Hole et al. 1969: 122, Fig 45 دارایی، ۱۳۹۷: ۳۵، شکل ۶
۶	لبه	خمیره نخودی، پوشش نخودی، پخت کافی، دست‌ساز، شاموت گیاهی، ضخامت معمولی	Hole et al. 1969: 116, Fig 43 دارایی، ۱۳۹۷: ۳۵، شکل ۶

جدول ۱. مشخصات فنی و گونه‌شناسی سفال‌های تپه رواهل (شکل ۴)

تپه کرگونه: تپه کرگونه (Kargonah) در شهرستان چگنی و روی یک پشته طبیعی با ارتفاع حدود ۱۲ متر و در فاصله ۵۰۰ متری جنوب شرق روستا واقع شده است. این تپه در موقعیت $33^{\circ} 41' 65''$ طول و $47^{\circ} 52' 41''$ عرض جغرافیایی و ارتفاع ۱۲۳۰ متری از سطح آب‌های آزاد قرار دارد. رود کوچک رفته‌افتاده از ۱۱۰ متری پایین دست جنوب محوطه می‌گذرد. این سراب پرآب که به نظر می‌رسد مهم‌ترین منبع تأمین آب محوطه است. این محوطه در دامنه جنوبی سفیدکوه شکل گرفته است. منطقه‌ای که محوطه در آن شکل گرفته فاقد زمین‌های مرغوب کشاورزی است؛ اما به دلیل واقع شدن در دامنه‌های جنوبی سفیدکوه با پوشش پرپشت جنگل‌های بلوط و مازو از بالاترین پتانسیل‌های دامداری و منابع وحش برخوردار است. از نظر راه‌های ارتباطی منطقه تشکن یکی از مسیرهای اصلی حرکت جوامع کوچ رو تا چند سال گذشته تنگه شمال تپه بوده که به گردنه معروف شته معروف است و به مناطق بیلاقی دشت الشتر و کوه گرین می‌رسیدند. این گردنه یکی از ۴ گذرگاه سفیدکوه است که جوامع کوچ رو برای

پیمودن مسیر از آن استفاده می‌کرده‌اند. این محوطه در جریان پروژه ثبت محوطه‌های فرهنگی شهرستان چگنی به سرپرستی محمد بهرامی در سال ۱۳۹۴ شناسایی و در فهرست آثار ملی به ثبت رسید. از سطح این محوطه تعداد ۶۷ دست‌آزار سنگی گردآوری شد که تمامی از سنگ چخماق و در رنگ‌های مختلف؛ قهوه‌ای، جگری، توسی، کرم و سبز یشمی بودند. این مصنوعات شامل انواع سنگ مادر، تیغه، ریز تیغه، تراشه، اسکنه و خراشنده بوده که از گونه‌های شاخص دوره نوسنگی هستند. انواع سنگ‌ها به صورت رگه‌های معدنی در ارتفاعات اطراف و نیز در مسیر رودخانه رفت‌وآمد یافت می‌شود. از این تعداد ۱۲٪ سنگ مادر، ۲۶٪ تیغه، ۵٪ تراشه و ۵۷٪ ریز تیغه‌ها تشکیل می‌دهند. از ۸ نمونه سنگ مادر یافت شده، ۴ نمونه سنگ مادر ریز تیغه یک سوپه فشنگی با برداشت با تکنیک فشاری، ۴ عدد سنگ مادر ریز تیغه و تیغه یک سوپه منشوری و یک عدد هم سنگ مادر ترکیبی تراشه و تیغه چند سوپه وجود دارد. بالاترین حجم دست‌ساخته‌های سنگی گردآوری شده، گونه‌های مختلف ریز تیغه است. ریز تیغه‌ها ۳۸ نمونه از مجموع ابزارهای گردآوری شده را به خود اختصاص داده‌اند (شکل ۷: ۱-۷). دست‌ساخته‌های سنگی تپه کرگونه قابل مقایسه با نمونه‌های معرفی شده از محوطه‌های شاخص نوسنگی زاگرس و تپه علی‌کش دهلران هستند (Hole et al. 1969: 89, 94, Figs. 30, 33). از دیگر یافته‌های مهم محوطه کرگونه، ادوات سنگی شامل هاون و سنگ‌های ساب و مشته‌سنگی که در فرآوری دانه‌های گیاهی کاربرد دارند (شکل ۶). تپه کرگونه از استقرارهای نوسنگی با سفال لرستان است که سفال‌های آن کاملاً با سفال‌های معرفی شده از تپه رواهل در دره خرم‌آباد قابل مقایسه هستند. سطح بیرونی آنها دارای لکه‌های قرمز و زرد است که برخی از آنها با طرح‌های هندسی ساده تزیین شده‌اند. این سفال‌ها دارای شاموت گاه و معمولاً دارای مغزی سوخته هستند. بالای ۹۰ درصد آنها سطح بیرونی و گاه سطح درونی آنها دارای صیقل هستند (شکل ۵ و جدول ۲).

شکل ۵. نمونه سفال‌های کرگونه، شماره ۱: جعفر منقوش، ۲-۴: خزینه قرمز، ۵: جعفر ساده (بهرامی، ۱۳۹۵: ۱۴۴)

گونه	توصیف	کاهنگاری	مقایسه
۱	لبه خمیره نخودی دودزده، پوشش نخودی پخت ناکافی، دست‌ساز، شاموت گیاهی، ضخامت ظریف، منقوش با زیگزاک‌های هندسی به رنگ قرمز نارنجی	نوسنگی	Hole et al. 1969: 119, Fig 44 دارایی، ۱۳۹۷: ۳۵، شکل ۶
۲	لبه خمیره نخودی دودزده، پوشش قرمز، پخت ناکافی، دست‌ساز، شاموت گیاهی، ضخامت معمولی	نوسنگی	Hole et al. 1969: 122, Fig 45 دارایی، ۱۳۹۷: ۳۵، شکل ۶

Hole et al. 1969: 122, Fig 45 دارایی، ۱۳۹۷: ۳۵، شکل ۶	نوسنگی	خمیره نخودی دودزده، پوشش قرمز، پخت ناکافی، دست‌ساز، شاموت گیاهی، ضخامت معمولی	بدنه	۳
Hole et al. 1969: 122, Fig 45 دارایی، ۱۳۹۷: ۳۵، شکل ۶	نوسنگی	خمیره نخودی دودزده، پوشش قرمز نارنجی با لکه زرد، پخت ناکافی، دست‌ساز، شاموت گیاهی، ضخامت معمولی، سطح صیقلی	بدنه	۴
Hole et al. 1969: 116, Fig 43 دارایی، ۱۳۹۷: ۳۵، شکل ۶	نوسنگی	خمیره نخودی دودزده، پوشش نخودی، پخت ناکافی، دست‌ساز، شاموت گیاهی، ضخامت معمولی	بدنه	۵

جدول ۲. مشخصات فنی و گونه‌شناسی سفال‌های تپه کرگونه (شکل ۵)

شکل ۶. نمونه ادوات سنگی یافت‌شده از تپه کرگونه (بهرامی، ۱۳۹۵: ۱۴۴)

چال آب: محوطه چال آب در غرب شهرستان چگنی و ۱/۵ کیلومتری جنوب غرب روستای کله‌بان ۲ از توابع دهستان کشکان جنوبی با موقعیت جغرافیایی $47^{\circ} 46' 76''$ طول و $33^{\circ} 34' 23''$ عرض جغرافیایی و ارتفاع ۱۳۰۰ متری از سطح دریا قرار دارد. این محوطه در دامنه کوه مپل شکل گرفته است. منبع تأمین آب محوطه چشمه‌ای دائمی است که در دامنه شرق محوطه قرار دارد. محوطه در منطقه‌ای کوهستانی - جنگلی با پتانسیل بالای دامداری و شکار قرار دارد.

چال آب برای نخستین بار در جریان بررسی باستان‌شناسی شهرستان چگنی در سال ۱۳۸۴ به سرپرستی احمد حیدری شناسایی گردید و به پیشنهاد ایشان در فهرست آثار ملی به شماره ۱۸۱۹۱ به ثبت رسید (حیدری، ۱۳۸۴). در بازبینی و بررسی دگرباره از محوطه چال آب تعداد ۲۲ دست‌آباز سنگی و ۲ قطعه سفال گردآوری شد (بهرامی، ۱۳۹۵) که تمامی ابزارها از سنگ چخماق و در رنگ‌های مختلف؛ جگری، قهوه‌ای، توسی، سبز یشمی و کرم بودند. این مصنوعات شامل سنگ مادر، تیغه، ریز تیغه، تراشه، خراشیده و دور ریز بودند که از گونه‌های شاخص دوره نوسنگی هستند (شکل ۸: نمونه‌های ۲۰-۱۵). از این تعداد ۹٪ سنگ مادر، ۲۳٪ تیغه، ۱۴٪ تراشه و ۵۴٪ ریز تیغه‌ها تشکیل می‌دهند. از ۲ نمونه سنگ مادر یافت شده، یک عدد سنگ مادر ریز تیغه یک‌سویه فشنگی برداشت با تکنیک فشاری و یک عدد سنگ مادر ترکیبی چند سویه هستند. ساخته‌های سنگی یافت شده از محوطه چال آب قابل مقایسه با نمونه‌های معرفی شده از محوطه‌های شاخص نوسنگی زاگرس از جمله تپه علی‌کش دهلران هستند (Hole et al. 1969: 89, 94, Figs. 30, 33). بر سطح محوطه همچنین سفال نوسنگی یافت شده است. حیدری این سفال‌ها را با نمونه‌های خطی سراب مقایسه نموده است. نگارندگان با بررسی ظاهری ۴ قطعه سفال یافت شده از بازبینی محوطه و سفال‌های پیشین، آنها را در شباهت کامل با مشخصات فنی گونه‌های سفالی یافت شده از تپه‌های کرگونه در ۱۶ کیلومتری شمال شرق و رواهل در دره خرم‌آباد می‌دانند (شکل ۷، جدول ۳). محوطه نوسنگی چال آب یک

استقرار کوتاه‌مدت در منطقه است که با در نظر گرفتن موقعیت آن، به احتمال فراوان جزئی کوچک از شبکه ارتباطی جوامع نوسنگی منطقه بوده که از راه گله‌داری به حیات خود ادامه داده است.

شکل ۷. نمونه سفال‌های چال‌آب، شماره‌های ۱ و ۳ و ۴: خزینه قرمز، ۲: جعفر ساده (بهرامی، ۱۳۹۵: ۱۵۶)

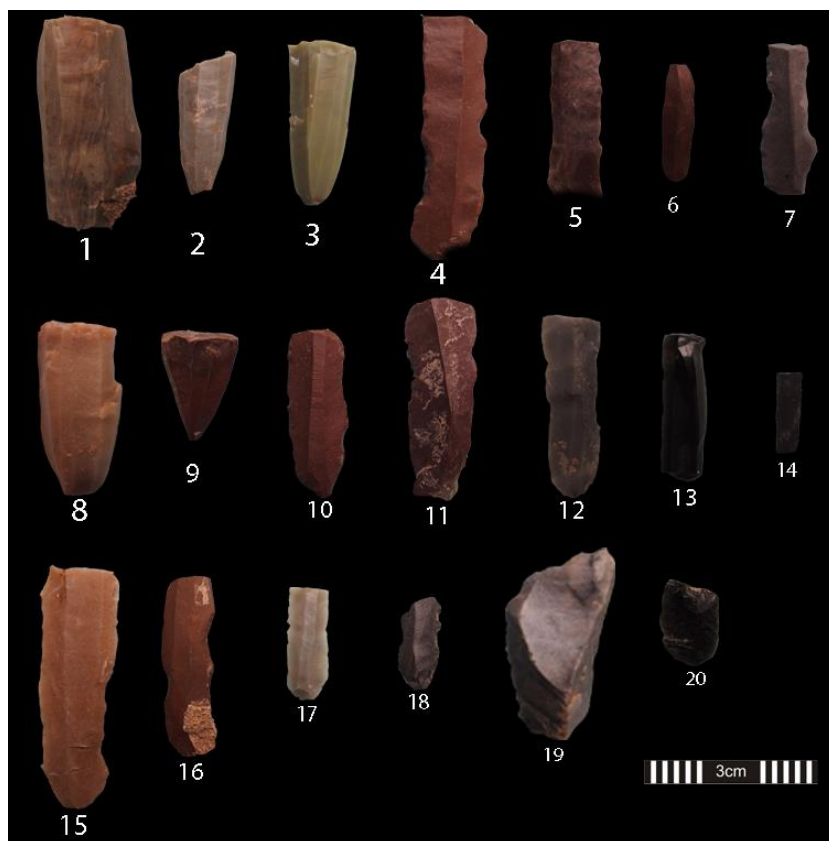
گونه	توصیف	گاهنگاری	مقایسه
۱	خمیره نخودی دودزده، پوشش قرمز، پخت ناکافی، دست‌ساز، شاموت گیاهی، ضخامت معمولی	نوسنگی	Hole et al. 1969: 122, Fig 45 دارایی، ۱۳۹۷: ۳۵، شکل ۶
۲	خمیره نخودی، پوشش نخودی، پخت کافی، دست‌ساز، شاموت گیاهی، ضخامت معمولی	نوسنگی	Hole et al. 1969: 116, Fig 43 دارایی، ۱۳۹۷: ۳۵، شکل ۶
۳	خمیره نخودی دودزده، پوشش قرمز، پخت ناکافی، دست‌ساز، شاموت گیاهی، ضخامت معمولی	نوسنگی	Hole et al. 1969: 122, Fig 45 دارایی، ۱۳۹۷: ۳۵، شکل ۶
۴	خمیره نخودی دودزده، پوشش قرمز، پخت ناکافی، دست‌ساز، شاموت گیاهی، ضخامت معمولی	نوسنگی	Hole et al. 1969: 122, Fig 45 دارایی، ۱۳۹۷: ۳۵، شکل ۶

جدول ۳. مشخصات فنی و گونه‌شناسی سفال‌های محوطه چال‌آب (شکل ۷)

تحلیل

تپه علی‌کش در دشت دهلران و در جنوب غربی ایران در سال ۱۹۶۱ توسط فرانک هول کاوش شد (Hole & Flanery 1962; Hole et al. 1969). تپه علی‌کش به سه فاز استقرار بزمرد، علی‌کش و محمدجعفر دوره بندی شد. لایه‌های استقرار این تپه به دوره نوسنگی بدون سفال (PPN) و نوسنگی با سفال (PN) تعلق دارد. فازهای بزمرد و علی‌کش مربوط به نوسنگی بدون سفال و فاز بالایی به نام محمدجعفر مربوط به دوره نوسنگی با سفال است. قدمت استقرار آن به ۷۵۰۰ - ۶۰۰۰ سال قبل از میلاد می‌رسد (بزمرد: ۷۵۰۰-۶۷۰۰، علی‌کش: ۶۷۰۰-۶۳۰۰، محمدجعفر: ۶۳۰۰-۶۰۰۰). برخلاف سفال‌های سراب و گوران که قابل مقایسه با یکدیگر هستند. جدای از تشابهات سبکی، سفال‌های علی‌کش دارای ویژگی‌های متفاوتی با آنهاست. هول (Hole, 1969: 113-124) انواع سفال‌های محمدجعفر را در سه دسته طبقه‌بندی می‌کند: ۱) سفال جعفر ساده: نخودی با مخلوط کاه و لکه‌های قرمز مایل به زرد، ۲) سفال جعفر منقوش (شبه گونه ساده با تزیینات هندسی ساده و زیگزاگ با رنگ گل اخرا، ۳) سفال خزینه

قرمز (دارای مخلوط شن و کاه با پوشش قرمز که برخی از آنها صیقلی‌اند. در سال ۱۳۹۶ مجدداً علی‌کش توسط حجت دارابی کاوش شد. دارابی بر اساس آثار معماری ۱۸ لایه استقراری را از بالا تا خاک بکر تشخیص داد و بر خلاف نتایج قبلی، سه فاصله و گپ استقراری در لایه‌های آن شناسایی کرد. یافته‌های سفالی این کاوش همان گونه‌های معرفی شده توسط هول است. این کاوش با نتایج جدید سال‌یابی همراه است. بر اساس نتایج این پژوهش تاریخ استقرار نوسنگی در علی‌کش مربوط به دوره زمانی ۷۵۰۰-۶۵۰۰ پ.م است. آغاز مرحله سفال‌گری (فاز محمدجعفر) حدود ۷۰۰۰ سال پ.م بوده و برخلاف نتایج قبلی، در اواسط هزاره هفتم پ.م به پایان رسیده است (دارابی، ۱۳۹۷: ۳۶). محوطه استقراری توله‌ای، در ۱۵ کیلومتری جنوب اندیمشک و حوزه رود دز در شمال خوزستان قرار دارد. این تپه توسط فرانک هول در سال ۱۹۷۳ میلادی به صورت نجات‌بخشی کاوش شد. ارتفاع تپه ۱/۵ متر از سطح زمین-های پیرامون بود. مهم‌ترین مشخصه‌ی تپه توله‌ای، عدم وجود معماری بود، ولی در بخش‌هایی از محوطه کاوش قلوه-سنگ‌هایی که با نظم خاصی کنار هم چیده شده بودن نمایان شد که هول معتقد است روی این ساختار، چادرهای گروه‌های کوچ‌روی دوره نوسنگی برپا می‌شده است. کاوش‌گر توله‌ای، دوره زمانی استقرار در این محوطه را بر اساس گونه‌شناسی سفال‌ها بین دو فاز محمدجعفر و سفید قرار می‌دهد و تاریخ ۵۹۰۰-۶۲۰۰ پ.م. را برای آن پیشنهاد می‌دهد (Hole, 1974: 218, 235).

شکل ۸. نمونه دست‌ساخته‌های سنگی شاخص نوسنگی رواهل (۸-۱۴)، کرگونه (۷-۱) و چال‌آب (۲۰-۱۵) (بهرامی،

(۱۳۹۵)

در نتیجه بررسی‌های اخیر در لرستان، سه محوطه رواهل، کرگونه و چال‌آب مربوط به دوره نوسنگی شناسایی شد (حیدری، ۱۳۸۵؛ Bahrami & Abbasnejad Seresti, 2017). یافته‌های سطحی این استقرارها شامل دست‌ساخته‌های سنگی و سفال بود. مطالعه و مقایسه دست‌ساخته‌های سنگی این محوطه‌ها نشان‌دهنده تعلق آنها به دوره نوسنگی است (شکل ۸). همان‌طور که در بالا ذکر شد، یکی از یافته‌های این سه محوطه که موضوع پژوهش این مقاله

است، قطعات سفالی است که از بررسی‌های سطحی به دست آمده است. این نوع سفال‌ها تاکنون از لرستان گزارش نشده است. از نظر نقش و رنگ استفاده شده بر روی این سفال‌ها، قابل مقایسه با سفال‌های نوسنگی زاگرس از سراب و گوران نبودند. بنابراین سفال‌های دشت دهلران و محوطه‌های سوزیانای شمالی در علی‌کش و توله‌ای مورد بررسی و مطالعه قرار گرفتند. بر اساس توصیف هول از سفال محمدجعفر به نظر می‌رسد که آنها بیشترین شباهت را با سفال - های دوران نوسنگی لرستان دارند.^۳ در کاوش سال ۱۳۹۶ در تپه علی‌کش، هر سه گونه معرفی شده توسط هول یافت شد (دارابی، ۱۳۹۷: ۳۵) (شکل ۳).

اطلاعات به دست آمده از محوطه‌های نوسنگی زاگرس مرکزی حاکی از آغاز اهلی شدن بز از هزاره نهم پ.م در این منطقه است. برخی از محققان بر این باورند که بز و گوسفند در دامنه‌های زاگرس - توروس اهلی شده‌اند (Hole, 1996; 1989; Zeder, 1999; Arbuckle & Hammer, 2018). یکی از موضوعات مهم در بررسی جوامع منطقه زاگرس در گذشته، مسائل مربوط به جوامع کوچ‌رو است. بریدوود (1961) در تحلیل الگوهای استقراری غرب ایران در دوره نوسنگی، تپه سراب را یک استقرار فصلی در رابطه با جارمو می‌داند. مورتسن (1974) آن را سکونت‌گاه قبایل گوران در ارتفاعات توصیف می‌کند. اسمیت (1976) استقرار لایه D گنج‌دره را یک استقرار فصلی از بهار تا پاییز می‌داند و معتقد است که ساکنان گله‌دار آن در فصل سرد به مناطق پست مهاجرت کرده‌اند. علیزاده از آسیاب به عنوان خاستگاه مردم علی‌کش یاد می‌کند. مورتسن به رابطه بین کوچ‌نشینی جوامع پیش از تاریخ و کوچ‌نشینی مدرن در غرب ایران اشاره می‌کند و معتقد است که الگوهای استقراری جوامع کوچ‌رو غرب ایران در این دو دوره مشابه است و مسیرهای کوهستانی و منابع طبیعی نقش مهمی در الگوهای استقراری کوچ‌روها در این دو دوره ایفا می‌کنند (Mortensen, 1993). هول در تحقیقات باستان‌شناسی خود به همراه جوامع کوچ‌رو در مسیر دهلران به لرستان پیشنهاد نموده که سبک زندگی جوامع دوره آغازین تولید خوراک با جوامع کوچ‌رو استفاده کنند (Hole, 1979).

کوچ‌نشینی یکی از موضوعات ماندگار در دوران پیش از تاریخ و تاریخی خاور نزدیک باستان است و دامداران نقشی تعیین‌کننده در روایت‌هایی دارند که تحولات اقتصادی، فرهنگی و سیاسی منطقه را از انقلاب نوسنگی تا ظهور تمدن‌های پیچیده توصیف می‌کند (Childe, 1934; Porter, 2012; Rosen, 2016). اولین اشکال دامداری در جنوب غرب آسیا توسعه یافت؛ جایی که گوسفند، بز و گاو برای اولین بار اهلی شدند (Peters et al. 2005). قرار گرفتن دو منطقه جغرافیایی متضاد هم‌چون دشت‌های پست و گرم و سرزمین‌های مرتفع و کوهستانی در مجاورت یکدیگر، یکی از زمینه‌های شکل‌گیری جوامع کوچ‌رو است. در دوران‌های گذشته، ارتباطات فرهنگی بین دشت سوزیانا و لرستان وجود داشته است. این پیوندهای فرهنگی عمدتاً به وسیله جوامع کوچ‌نشین و گله‌دار شکل گرفته و به حیات خود ادامه داده‌اند. وجود مردمانی از ایلات لرستانی در نواحی شمالی خوزستان و جنوب پشت‌کوه شاهد این ارتباطات گسترده در قرون اخیر بوده است. بنابراین همان‌طور که برخی از پژوهش‌گران مانند هول، بریدوود، مورتسن و علیزاده بیان نموده‌اند، امکان این ارتباطات می‌تواند به دوره نوسنگی و هم‌زمان با اهلی شدن بز و گوسفند برسد. حتی احتمال وجود چنین وضعیتی برای دوره پارینه‌سنگی وجود دارد و شاید گروه‌های انسانی در این دوره برای استفاده از منابع خوراکی هر دو محیط و فرار از شرایط سخت آب و هوایی بین دو منطقه جابه‌جا می‌شدند. بنابراین، در منطقه خاورمیانه، در کنار عوامل دیگر، وجود این دو محیط متفاوت در مجاورت هم، همواره برای جوامع گله‌دار و گردآورنده خوراک جذاب بوده است.

شواهد باستان‌شناسی دوره نوسنگی سه محوطه پیش‌گفته شامل دست‌ساخته‌های سنگی و به‌ویژه نمونه‌های سفالی است. همانندی آنها با یافته‌های مشابه دوره نوسنگی تپه‌های علی‌کش در دشت دهلران، حکایت از وجود پیوندهای فرهنگی بین این دو منطقه در دوره نوسنگی دارد. همان‌گونه که در پیش‌گفته شد، علاوه بر دست‌ساخته‌های سنگی که تقریباً در تمام محوطه‌های نوسنگی منطقه دارای همسانی بالایی هستند، سفال‌های یافت شده در سه محوطه نوسنگی رواهل، کرگوه و چال‌آب در ارتفاعات لرستان، از نظر ساختار فنی، فرم، تزئینات و رنگ نقوش بسیار شبیه به سه نوع سفالی تپه علی‌کش در دهلران است. جوامع انسانی در دوره نوسنگی وارد مرحله تولید خوراک مبتنی بر دامداری و کشاورزی شده‌اند. نگارندگان با اتکا بر این واقعیت، با هم‌سنجی داده‌های باستان‌شناسی و بررسی مسیرهای حرکت جوامع کوچ‌رو امروزی، بر پیوندهای فرهنگی دو منطقه در دوران نوسنگی تاکید دارند. همان‌گونه که در بالا اشاره شد و برخی از پژوهشگران نیز بیان کرده‌اند، این شباهت‌های مواد فرهنگی بین دو منطقه، می‌تواند بازتابی از وجود زندگی مبتنی بر سیستم زیست‌مبتنی بر کوچ‌نشینی در این بخش از ایران در هزاره‌های هشتم و هفتم پیش از میلاد باشد. به زبان ساده‌تر، به احتمال در طول دوره نوسنگی به مانند جوامع عشایری امروزی، به منظور بهره‌وری بیشتر از منابع و احتراز از تغییرات آب و هوایی، فصول گرم سال را در ارتفاعات لرستان و فصول سرد را در مناطق پست خوزستان و دهلران سپری می‌کردند. وجود این وضعیت در دوره نوسنگی، شاید نتیجه تجربیات و شناخت پیشینیان آنها از محیط و منابع در دوران شکار و گردآوری پارینه‌سنگی باشد که در این زمان در قالب گله‌داری و کوچ‌نشینی نمود پیدا کرده است.

سپاس‌گزاری

نگارندگان از دکتر حجت‌داری که شکل سفال‌های به دست آمده از کاوش لایه‌نگاری تپه علی‌کش را در اختیار ما نهادن نهایت تشکر و قدردانی را دارند.

پی‌نوشت

1. رواهل (Roahol) در زبان لری به معنی سوراخ روباه است که به دلیل وجود سوراخ‌های جانورانی مانند روباه به این تپه داده‌اند.
2. در گزارش ارائه‌شده از این بررسی دوره استقرار تپه رواهل به مس‌وسنگ منتسب شده است.
3. این مرحله از فرهنگ‌های پیش از تاریخ خرم‌آباد به نام «فاز رواهل» نام‌گذاری شده است (بهرامی و فاضلی‌نثلی، ۱۳۹۵).

درصد مشارکت نویسندگان

این مقاله حاصل بررسی میدانی و کتابخانه‌ای نویسندگان بوده که هر یک به نحوی در به سرانجام رسیدن آن نقش داشتند. بیشتر داده‌های میدانی این مقاله توسط نویسنده اول به دست آمده و پس از آن در امر مطالعات کتابخانه‌ای نیز نویسنده دوم بیشترین نقش را داشته‌اند.

تعارض منافع

ضمن رعایت اخلاق نشر، در این پژوهش هیچ‌گونه تعارض منافع وجود ندارد.

منابع

- ادموندز، سیسل جان، بارون دوبد، (۱۳۶۲). *سفرنامه درباره لرستان، همراه با رساله لرستان و لرها*. ترجمه سکندر امان‌اللهی بهاروند و لیلی بختیار، تهران: انتشارات بابک.
- ایزدپناه، حمید، (۱۳۷۶). *آثار باستانی و تاریخی لرستان* (چاپ سوم). تهران: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی.

- بهرامی، محمد و فاضلی‌نشلی، حسن (۱۳۹۵). «مروری بر وضعیت باستان‌شناسی دره خرم‌آباد در دوره نوسنگی و مس‌وسنگ». مجله پژوهش‌های باستان‌شناسی ایران. دوره ششم. شماره ۱۰. ص ۲۷-۴۶.
- بهرامی، محمد (۱۳۹۵). *تحلیل الگوهای استقرار دوره نوسنگی لرستان با تکیه بر محوطه‌های نویافته*، رساله دکترای، استاد راهنما: رحمت عباس‌نژاد سرستی، دانشگاه مازندران، دانشکده هنر و معماری.
- حیدری، احمد (۱۳۸۴). *گزارش فصل اول بررسی و شناسایی محوطه‌های تاریخی-فرهنگی بخش چگنی*. مرکز اسناد میراث فرهنگی لرستان، (منتشر نشده).
- گراوند، مرتضی، (۱۳۸۵). *گزارش بررسی و شناسایی محوطه‌های تاریخی-فرهنگی دهستان کره‌گاه شرقی*. مرکز اسناد میراث فرهنگی لرستان، (منتشر نشده).
- غضنفری، حسین، (۱۳۷۲). *لرستان در گذر تاریخ* (چاپ اول). تهران: انتشارات سازمان میراث فرهنگی

References

- Adams, R. M., 1965. *Land Behind Baghdad: A History of Settlement on the Diyala Plains*. University of Chicago Press.
- Alizadeh, A. 2003. *Excavation at the Prehistoric Mound of Chogha Bonut, Khuzestan, Iran, Seasons 1976/77, 1977/78, and 1996*, Oriental Institute Publications No. 120, Chicago; The Oriental Institute of the University of Chicago.
- Arbuckle, B. S. & Hammer, E. L., 2018. The Rise of Pastoralism in the Ancient Near East, *Journal of Archaeological Research*, Volume 27, issue 3, pp: 391-449.
- Bahrani, M., 2010. Report of The Archaeological Survey of Shahivand Region in the Chegeni Country, Luristan Province, ICAR, (Unpublished).
- Bahrani, M., Sabzi Doabi, M. and Nikzad, M., (2012). Note on Three Neolithic Sites in Pish-e Kuh Region, Central Zagros, *NEO-LITHIC 1/12* The Newsletter of Southwest Asian Neolithic Research, Berlin, pp: 8-14.
- Bahrani, M. & Fazeli Nashli, H., 2016. An overview of the archeological status of Khorramabad valley in the Neolithic and Chalcolithic period, *Pazhohesh-Ha-Ye Bastanshenasi Iran Journal*, No. 10, vol. 6, pp: 27-46. In Persian.
- Bahrani, M. & Abbasnejad Seresti, R. (2017). The Role of Environmental Factors in Settling Neolithic Sites in Luristan, Iran, *Intl. J. Humanities*, Vol. 24 (1): 1-17.
- Bahrani, M., (2020). Archaeological survey report of the Miankouh district of Poldokhtar county, Lorestan province. Archaeological Research Institute (In Persian) (Unpublished).
- Bendrey, R., Cole, G., and Tvetmarken, C.L., 2013, Zooarchaeology: Preliminary Assessment of the Animal Bones, in: R. Matthews, W. Matthews and Y. Mohammadifar (eds.), *The Earliest Neolithic of Iran: 2008 Excavations at Sheikh-e Abad and Jani: Central Zagros Archaeological Project*, Oxbow Books, Oxford: UK: 147-158.
- Bökönyi, S., 1977. *Animal Remains from the Kermanshah Valley, Iran*, BAR Supplementary Series 34, Oxford.
- Braidwood, R. J., 1960. Seeking the World First Farmer in Persian Kurdistan: A Full – Scale Investigation of Perhistoric Site Near Kermanshah, *The Illustrated London News*, Vol 237, No. 6325.

- , 1961, The Iranian Prehistoric Project, 1959-1960, *Iranica Antiqua* 1: 3-7.
- Chang, K. C., 1958. Study of Neolithic Social Groupings: Examples from the New World. *American Anthropology* 60: 298-334.
- Childe, V. G., 1934. *New Light on the Most Ancient East: The Oriental Prelude to European Prehistory*, K. Paul, Trench, Trubner and Co., London.
- Darabi, H., Naseri, R., Young, R., and Fazeli, H., (2011). Absolute chronology of East Chia Sabz: a Pre-Pottery Neolithic Site in western Iran. *Documenta Praehistorica* 38: 255-265.
- Darabi, H., 2012, Towards Reassessing the Neolithization Process of Western Iran, *Documenta Praehistorica* 39:03-110.
- Edmonds, C. J., (1362). *Yadashthay Darbareh Lorestan, Mondarej dar do Safarnameh Dar bareh Lorestan*. Translate by: Sekandar Amonolahi Baharvand & Lili Bakhtyar. Firest edition. Tehran: Babak press.
- Garavand, M., 2006. *Report of The Archaeological Survey of East Koragah Region in the Khorramabad Country, Luristan Province*, ICAR, (Unpublished).
- Ghazanfari, H., 1993. *Lorestan During the History*, Tehran, Cultural Heritage Organization Publications.
- Goff, C., (1971). Luristan before the Iron age, *Iran* 9: 131-152.
- Greenfield, H. J.; Schalkwyk, V.; Leonard O., 2008. Early Iron Age Regional Settlement and Demographic Patterns along the Eastern Seaboard of South Africa: A View from the Lower Thukela River Valley. Oxford, Archaeopress.
- Haji Mazdarani, F., Akbari, M.T., Fard, R.M.N., Hessari, M., & Pour, K.C., 2014, Molecular Identification of *Capra Hircus* in East Chia Sabz, an Iranian Prepottery Neolithic Site, Central Zagros, Based on mt DNA, *Journal of Animal and Plant Sciences* 24, No. 3: 945-950.
- Heydari, A., 2005. Archaeological survey report of the Chegeni county, Lorestan province. Archaeological Research Institute (In Persian) (Unpublished).
- Hesse, B., 1978. Evidence for Husbandry from the Early Neolithic Site of Ganj Dareh in Western Iran, Ph.D. Dissertation, Columbia University, University Microfilms, Ann Arbor.
- Hole, Frank, 1974. Tepe Tula'i, an Early Campsite in Khuzistan, Iran, *Palèorient* 2: 219-242.
- _____, 1977. Studies in Archaeological History of the Deh Luran Plain, Museum of Anthropology, Memoir No. 9, Ann Arbor: University of Michigan.
- _____, 1979, Rediscovering the Past in the Present: Ethnoarchaeology in Luristan, Iran, In *Ethnoarchaeology*, ed. C. Kramer, New York: Columbia University Press.
- _____, 1989, A two-part, two-stage model of domestication, in: J. Clutton-Brouk (ed), *The Walking Larder*, London: Unwin-Human.
- _____, 1996, The Context of Caprine Domestication in the zagros Region, in D. R. Harris (ed.), *The Origin and Spread of Agriculture and Pastoralism in Eurasia*, London, UCL Press: 263-281.
- Hole, F., & Flannery, K. V., 1962. Excavations at Ali Kosh, 1961. *Iranica Antiqua* 2: 97-148.
- Hole, F., Flannery, K. V. & Neely, J. A., 1969. Prehistory and Human Ecology of the Deh Luran plain. Memoir no. 1. Ann Arbor: University of Michigan Museum of Anthropology.

- Izadpanah., H., (1350). *Asarbastani va tarikhi Lorestan*. Volume1 &2. Second edition. Tehran: Anjoman Asar va mafakhr meli.
- Kowalewsky, S. A., 2008. "Regional Settlement Pattern Studies", *JArchaeol Res*, 16, pp.225-285.
- Mohamadifar, Y., Matthews, R., Matthews, V., & Motarjem, A., 2011. Preliminary report on the excavation and survey of Sheikhi Abad Sahneh Tepe and Jani Tepe in West Islamabad, *Journal of Iranian Archaeological Research*, Vol. 1, pp: 9-30. (in persian).
- Moradi, B. et al, 2016, A Short Account of Kelek Asad Morad: A Pre-Pottery Neolithic Site in Pol e Dokhtar, Luristan, in: *The Neolithic of the Iranian Plateau Recent Research*, Edited by: Kouros Roustaei and marjan Mashkour, *Studies in Early Near Eastern Production, Subsistence, and Environment* 18, Berlin, ex or iente.
- Mortensen, Peder, 1974. A survey of Early Prehistoric Sites in the Hulailan Valley in Lorestan. *Proceeding of the 2nd Annual Symposium on Archaeological Research in Iran* 2: 34-52. Tehran: Iranian Center for Archaeological research.
- _____. 1993. Paleolithic and Epipaleolithic Sites in the Hulailan Valley, Northern Luristan. in: D.I. Olszewski and H.L. Dibble (eds.), *The Paleolithic Prehistory of the Zagros – Taurus*. The University Museum Monograph 83. University Museum Symposium Series. Vol. 5. University of Pennsylvania: 159-168.
- Mortensen, I. D. & Nicolaisen, I. (1993). *Nomads of Luristan: History, Material Culture and Pastoralism in Western Iran*. London: Thames and Hudson.
- Peters, J., von den Driesch, A., & Helmer, D., 2005. The upper Euphrates-Tigris basin: Cradle of agropastoralism? In Vigne, J.-D., Peters, J., and Helmer, D. (eds.), *The First Steps of Animal Domestication: New Archaeological Approaches*, Oxbow, Oxford, pp. 96–124.
- Porter, A., 2012. *Mobile Pastoralism and the Formation of Near Eastern Civilizations: Weaving Together Society*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Pullar, J., 1990. *Tepe Abdul Hossain: A Neolithic Site in Western Iran, Excavations 1978*, BAR International Series 563. Oxford.
- Rawlinson, M., (1839). Notes on a March from Zoháb, at the Foot of Zagros, along the Mountains to Khúzistán (Susiana), and from Thence Through the Province of Luristan to Kirmánsháh, in the Year 1836, *Journal of the Royal Geographical Society of London*, Vol. 9. pp. 26-116.
- Reihl, S., Zeidi, M., and Conard, N. J. (2013). Emergence of Agriculture in the Foothills of the Zagros Mountains of Iran. *Science* 341, 65 (2013): 65-67.
- Rosen, S. A., 2016. *Revolutions in the Desert: The Rise of Mobile Pastoralism in the Southern Levant*, Taylor and Francis, London.
- Savard, M., Nasbitt, M. and Janes, M. K. (2006). The Role of Wild Grasses in Subsistence and Sedentism: New Evidence from the Northern Fertile Crescent. *World Archaeology* 38. No. 2: 179-198.
- Schreiber, 1996. *Settlement Pattern Analysis, the Oxford Companion*.
- Smith, P. E. L., 1976. Reflection of Four Seasons of Excavations of Tappeh Ganj Dareh, in F. Bagherzadeh (ed.), *Proceeding of the 4th Annual Symposium on Archaeological Research in Iran*, Tehran: 11-22.

- Steward, J. H., 1937. Ecological Aspects of Southwestern society. *Anthropos* 32: 87-104.
- Thrane, H., Meldgaard, J., and Mortensen, P. (1964). Excavations at Tepe Guran, Luristan: Preliminary Report of the Danish Archaeological Expedition to Iran 1963. *Acta Archaeologica* 34. p. 97-133.
- Vogt, E. Z., 1956. An Appraisal of Prehistoric Settlement Patterns in the New World. See Ref. 99: 173-82.
- Volta, B. P., 2007. Archaeological Settlement Patterns in the Kingdom of the Avocado., A Thesis submitted in Partial Satisfaction of the Requirements for the degree Master of Arts in Anthropology, University of California, Sandiego.
- Zeder, M. A., 1999. Animal Domestication in the Zagros: A Review of Past and Current Research, *Palèorient* 25: 11-25.